

YU ISSN-0352-5724/UDK 801(05)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

XLIII

ПОСВЕЂЕНО
ПРОФЕСОРУ ДР ДРАГОЉУБУ ПЕТРОВИЋУ
ПОВОДОМ 65-ГОДИШЊИЦЕ ЖИВОТА

НОВИ САД
2000

ОНОМАСТИКА КОД СРБА

СВЕТОЗАР СТИЈОВИЋ

UDC 808.6-311(497.1)

Ономастика као научна дисциплина формирала се код Срба тек последњих деценија. То, међутим, не значи да ономастичком материјалу није и раније посвећивана одређена пажња, нпр. у Вуковом *Српском рјечнику* из 1818. и 1852. године, где налазимо значајан фонд антропонима, топонима, етника и ктетика (често и са разним тумачењима). Доста ономастичке грађе забележено је и у каснијим речницима, као и у многобројним монографијама едиције „Насеља и порекло становништва” (основано 1902) „Српског етнографског зборника” (основаног 1894), у којима увек, поред пописа презимена, налазимо забележен (а некада и тумачен) и један број микропонима. Оваквог материјала има и у многим другим делима, али се ова едиција Српске академије наука и уметности (раније Српске краљевске академије односно Српске академије наука) истиче као пример систематског бележења ономастичке грађе. У новије време објављено је доста ономастичког материјала у „Прилозима проучавању језика”, које издаје Институт за јужнословенске језике (раније Катедра за јужнословенске језике) Филозофског факултета у Новом Саду од 1965 (изашло 29 књига), а од 1979. Српска академија наука и уметности (САНУ) објављује „Ономатолошке прилоге”, специјализовану ономастичку публикацију, у којој је досад објављено 14 књига, углавном грађе, а мањим делом расправа и чланака.

Планска ономастичка истраживања код Срба почела су 1975. године, годину дана после оснивања Одбора за ономастику Српске академије наука и уметности. Тада се почело с прикупљањем грађе на терену, под руководством академика Павла Ивића, који је (од краја 1981) председник Одбора и (од оснивања публикације) главни уредник већ поменутих „Ономатолошких прилога”. Одбор је за главни задатак одредио сакупљање ономастичког материјала на терену и његову припрему за објављивање. Искоришћен је последњи тренутак да се отпочне са записивањем драгоцене грађе, која садржи многе информације из историје језика и народа. Свако оклевање значило би ненадокнадив губитак за науку, пошто се социолошки положај српског села, и не само села, као и идентитет људи у њему — мењају неслућеном брзином, а тиме се из памћења ових генерација потискују стари називи и многи појмови везани за њих и начин живота који пред нашим очима одлази у прошлост.

На сакупљању грађе у организацији Одбора радило је преко 50 радника, од којих су већина лингвисти запослени на универзитетима и у

Институту за српски језик САНУ, а мањи део професори српског језика у средњим школама. До краја 1996. године сабрано је преко 600.000 картица с ономастичким подацима из разних крајева Србије и Црне Горе, делом с Баније и Кордуна и из неколико пунктова Херцеговине и Босне. На Косову и у Метохији записан је сав ономастички материјал у говору српског становништва у селима, док је у градовима забележена микротопонимија, а за презимена, породичне надимке, имена, хипокористике и личне надимке узет је само одређени узорак (најмање 100 стариначких породица). У другим крајевима комплетна грађа је сакупљана у слабо насељеним подручјима, а тамо где је насељеност гушћа истраживачи су у свим селима бележили микротопониме, презимена и породичне надимке, док су имена, хипокористике и личне надимке записивали у сваком петом селу (у градовима је узиман узорак као на Косову и у Метохији). Свака картица садржи и све податке релевантне за одредницу: под топонимима се, нпр., наводе сви сакупљени подаци, од општег описа до легенди и народних етимологија, уз потребне граматичке карактеристике, под ојконимима — још и етници и ктетици, под презименима све о пореклу породице, а под личним именима, хипокористичима и надимцима — фреквенција и (за нове и у било ком погледу специфичне облике) година појаве. Сва грађа је дата у дијалекатској форми, која укључује и акценат.

Упоредо с теренским истраживањима, радило се и на објављивању савремене ономастичке грађе, као и чланака и студија из историјске и савремене ономастике, тако да је за последње две деценије ономастичка литература код Срба обogaћена мноштвом мањих радова и десетинама посебних издања и монографија у „Ономатолошким прилозима” и другде. Ономастичке теме давале су у овом периоду за магистарске и докторске радове, од којих су неки објављивани.

Прва сведочанства о српским именима (из преднемањићког доба) показују образац тадашњег српског именослова, који се састојао од словенских и хришћанских (светачких и библијских) имена (Пешикан 1995, 37; Ивић 1981⁶, 636—637). Основа оваквог именослова остаће кроз читав средњи век и допреће до нас, с тим што ће се именослов стално модификовати и трпети разне утицаје, укључујући у свој састав и трећу категорију, остала имена, тј. позајмљенице које се не уклапају у антропониме хришћанске традиције, односно у поменута светачка и библијска имена. Народна имена су најстарија категорија имена код Срба и направљена су од словенских речи које живе или су живеле у српском језику. По форми могу бити проста, добијена транспозицијом одговарајућих заједничких именица (*Вук, Голуб*), двочлана (*Драгослав, Милорад*) и скраћена од двочланих (*Милош, Милун*). Сва три модела наслеђена су из прасловенског, и у крајњој линији из индоевропског прајезика (уп. Пешикан 1995, наведено место; Ивић 1981⁶, наведено место). Поред позитивних значења (нпр. *мио, драг, слава*) у српском ономастикону има и имена са негативном семантиком (нпр. *Грубан : ђруб*), чија је функција свакако била профилактиска, а постоје и разне друге мотивације (*Средоје* : родио се у среду). Поред скраћених имена — хипокористика, у неким случајевима

су и надимци могли постати прави антропоними. Од свих ових категорија извођене су затим нове, нпр. име по оцу и презиме (*Вуков, Милановић*).

Прве значајне допуне српског именослова донела је христијанизација Срба, а његову драстичну промену у једном делу народа — исламизација. Претхришћански именослов је, наиме, с христијанизацијом допуњаван светачким и библијским именима, док је онај који је донела исламизација значио потпуну лексичку смену дотадашњих имена ликовима који су дошли с новом религијом, из арапског, турског, персијског и старохебрејског језика, и који и данас чине огромну већину именског фонда исламизираниог становништва (уз ретка домаћа народна имена типа *Плаво, Златица* и најновије помодне позајмљенице као *Индира*).

Народна имена испуњавала су српски антропонимски фонд до примања хришћанства, а затим су, до краја 16. века, увек чинила главнину именослова. Удео хришћанских имена у српским средњовековним хрисовуљама практично је незнатан. Дечанске хрисовуље, наиме, садрже око 90% српских народних имена и само око пет процената светачких (остала су друге позајмљенице или имена непознатог порекла), а слична је ситуација и у Бањској и Светоарханђелској хрисовуљи (Грковић 1983; Грковић 1986). Народна имена код Срба преовлађују и на почетку турскога доба. Истина, удео хришћанских имена тада је знатно већи него у доба Немањића, али именослов и даље задржава у основи српски народни карактер (Пешикан 1982—1983—1984). Главна христијанизација именослова настаје после 16. века, али су се словенска имена, колико се зна, добро сачувала бар у јужним крајевима, док је ситуација на земљишту Хабзбуршке монархије, па донекле и у динарским крајевима, била друкчија, тј. овде су у 18. веку преовладала хришћанска имена (Ивић—Младеновић 1986, 106). На тлу данашње Војводине хришћанска имена ће преовлађивати и у 19. веку (због обичаја да се деци дају имена предака), иако је национални романтизам у ове пределе донео моду народних имена (Ивић—Кашић 1981, 380).

Народна словенска основа српског именослова сачувана је, с извесним разликама од краја до краја, до данас. Много је узорака из разних крајева где међу најфреквентнијим именима нема светачких и библијских, али и оних где се таква имена у знатном броју јављају међу најчешћима.

Позајмљенице у именослову прилагођаване су српском језику и од њих су грађени хипокористици по узору на оне направљене од народних имена (нпр. *Раџа/Раџо, Раде, Раде, Мића*, односно *Пеџа/Пеџо, Боле, Боле, Бџка* — мушки; *Миџа, Миџа*, односно *Маџа* — женски). О адаптацији позајмљеница најбоље сведочи око 150 варијаната и њихових деривата (без женских еквивалената) — међу којима је знатан број хипокористика — грчког имена хришћанског светитеља *Георгиос*, посведочених синхронно и дијахроно у српском именослову (уп. Грковић 1977).

У српском именослову новијег времена нашла су место и поједина имена из књижевности, филма, политике и других области, али су то све споредне појаве. У систем се тешко уклапају женска имена на сугла-

сник (*Кайрин*) и мушки (и женски) хипокористици (ређе званична имена) на *-и* (нпр. *Мики*).

Надимци, и породични и лични, нормална су појава у свим крајевима, а има и таквих средина где се једино они употребљавају у свакодневној комуникацији (име и презиме у оваквим срединама подразумева се у службеним, тј. званичним контактима).

Презимена у данашњем смислу у средњем веку није било, него је, поред имена, постојало име по оцу, изведено суфиксом *-ић* (*Миланић*), доцније *-овић/-евић* (*Милановић*, *Милошевић*). Данашња презимена настала су касније, под утицајем администрације, најпре у крајевима под Хабзбуршком монархијом, а затим, од 19. века, у Србији и Црној Гори (у пределима ослобођеним од Турака 1912. овај процес довршен је углавном између два светска рата, али је било појединачних колебања и до средине 20. века).

Имена са словенском лексиком у основи, која су очувана захваљујући либералном односу Српске православне цркве према избору антропонима, дају српском именослову национални печат, а библијска и светачка — обележје хришћанске културе и цивилизације.

Основни слој топонимије код Срба је словенски, који је добрим делом настао у доба насељавања Словена и у себе укључује остатке преузете из супстрата. Њих је највише у Приморју — *Рисан* < *Risinum*, *Будва* < *Butua*, *Улцињ* < *Ulcinium* и др., али их има и другде (*Ниш* < *Naissus*), поготову у хидронимији, било посведочених у античким изворима (нпр. *Сава* < *Savus*, *Дрина*, *Дрим* < *Drinus*) било таквих за које се супстратно порекло само претпоставља, као нпр. *Лим*, *Колубара*, *Уб*, *Обница* (Роровић 1960; Duridanov 1963; Ивић 1981^a, 131—332; Schramm 1981; Loma 1991. с лит.; Loma 1993). Несловенски елеменат у српској топонимији, поред супстрата, чине раније или позније адстратне примесе. Из средњег века потичу топономастички остаци романских сточара — Влаха, расути по целом српском етничком простору, посебно у планинским крајевима (*Дурмитор*, *Бучум*), а такође нешто сашких трагова, концентрисаних у старим рударским областима (*Ба* < нем. *Vach*). Дуготрајна турска власт над главнином српских земаља извршила је сразмерно мали утицај на њихову топонимију (*Авала*, *Мерћез*). Кад је реч о адстратним утицајима, треба имати у виду и могућност да су неке стране речи ушле у српски језик као апелативи, нпр. из османског *ћуџија* „мост“, те се топоними као *Ћуџија* могу ставити на рачун како турског тако и српског именовања.

Горе изнета оцена да је велика већина топонима у српским земљама словенског порекла важи када се оне посматрају у целини. У њој се одражава темељна славизација целокупног простора извршена у раздобљу од досељења Словена на југ Европе до краја средњег века (асимилација влашких сточара). Тек су познији етнички простори довели до знатнијег присуства или чак сразмерне преваге несловенских имена у неким рубним подручјима. У Војводини је од 10. века присутан мађарски елеменат, који је апсорбовао многа стара словенска, а, посредством Словена, и нека супстратна имена (Ивић 1982, 533—534); реславизација

тих простора масовнијим досељавањем Срба од 15. века проузроковала је настанак млађег словенског топонимског слоја, да би у 18—19. в. аустроугарска колонизација нанела нове адстратне примесе, како мађарске тако и румунске, немачке и др. Присуство Албанаца (стсрп.: Арбанаси) да се у средњем веку установити само на југу Метохије, но топономастички налази и за то подручје, као, уосталом, и за највећи део данашње Албаније, сведоче о првенству словенског живља (Роровић 1958; Loma 1990/91); њихово интензивније насељавање у југозападне српске крајеве почиње тек с падом под турску власт и налази свој одраз претежно у микротопонимији албанизираних насеља.

Осим нешто источнојужнословенских трагова на крајњем југоистоку (тип: *Љуберажда*), чији је број мањи а ареал знатно ужи него што се раније претпостављало (Лома 1992/93, 114—118, који ревидира резултате монографија Заимов 1967 и 1971), словенски топоними на тлу Србије и у осталим српским земљама имају највећим делом српски језички карактер. Типолошки се могу поделити по семантичком критеријуму на дескриптивне и посесивне, а по структури су најчешће двочлани спојеви атрибута и апелатива, нпр. *Мокра гора*, *Сува Река*, *Бела Црква*; *Маркова Црква*, *Савина орница*, или једночлани, настали универбизацијом таквих спојева, при чему придевски део остаје непромењен или се проширује суфиксом: *Бијела*, *Белица*; *Косово*, *Љубовића*, *Марковац*. Топонимизирани апелативи без атрибутског одређења, као нпр. *Тојола*, ретки су изван микротопонимије. Издваја се посебан тип ојконима који су по пореклу називи становника изведени од основних топонима (нпр. *Сојоћани* : *Сојоћи* „извори”), или суфиксима *-ићи*, *-овци/-евци*, *-инци* од имена претка (стара презимена); ови последњи подложни су сингуларизацији (*Косјерићи* > *Косјерић*, *Влајковци* > *Лајковац*) (уп. Franck 1932; Ивић 1981⁶, 637—640).

За будући рад на пољу српске топономастике од битног је значаја извршење два задатка: прикупљање комплетне савремене грађе са терена, уз бележење свих релевантних података (што је чињено и у досадашњем сакупљању), и израда добрих историјско-географских речника за поједине области, који би поштовали филолошке постулате, наводећи за свако име збир његових расположивих помена, и то у оригиналном лику. Први посао је већ увелико одмакао у оквиру делатности Одбора за ономастику САНУ, о којој је већ било речи поводом прикупљања материјала; овај други је с потребном озбиљношћу и исцрпношћу до сада урађен само за Метохију, тј. за горње и доње Подримље (Пешикан 1981; Пешикан 1986). Обим у којем постојећи речници општег карактера, као *Рјечник ЈАЗУ* и Даничићев *Рјечник из књижевних старина српских*, дају историјску топономастичку грађу веома је далеко од задовољавајућег (*Речник САНУ* ову грађу не доноси, али бележи доста презимена, личних имена, хипокористика и личних надимака). Од мере испуњења тих темељних задатака зависиће даљи напредак посебних истраживања у овом домену, како исцрпне етимолошке обраде топонимије целог српско-хрватског подручја (Скоков *Етимолошки рјечник* посвећује сраз-

мерно знатну пажњу топонимима, али је далеко од исцрпности) и појединих његових делова тако и студија о појединим творбеним типовима (нпр. Rospond 1937 о суфиксу *-ић(и)*, Лома 1997, о суфиксу *-ина*) и семантичким скупинама на ширем простору (нпр. о топонимима хришћанског порекла Лома 1990, који допуњава студију Јиречека из 1897). Од значаја је даље истраживање географске терминологије (до даљег темељно дело остаје Schütz 1957).

Српско језичко подручје није затворено, већ чини део ширих, макролингвистичких ареала: општесловенског, балканског, делом и карпатско-панонског. Многи проблеми српске ономастике, међу њима они најзанимљивији, могу наћи решење само при увиду у те шире контексте. При том је колегијална сарадња са лингвистима из других, пре свега из свих суседних, држава не само пожељна него и неопходна, посебно с обзиром на скорашњи распад јединства како српске етничке тако и српскохрватске језичке територије.*

Београд

ЛИТЕРАТУРА

- Грковић 1977: М. Грковић, *Речник личних имена код Срба*, Београд.
- Грковић 1983: М. Грковић, *Имена у Дечанским хрисовуљама*, Нови Сад.
- Грковић 1986: М. Грковић, *Речник имена Бањског, Дечанског и Призренског власћелинства у XIV веку*, Београд.
- Duridanov 1963: I. Duridanov, *Illirische Flußnamen in Serbien*, *Linguistique balkanique* 6, 101—117.
- Заимов 1967: Ђ. Заимов, *Заселване на българскиите Славяни на Балканския полуостров — проучване на жителскиите имена в българската топонимия*, София.
- Заимов 1971: Ђ. Заимов, *Български географски имена с -јь-*. Принос към славянския ономастички атлас, София.
- Ивић 1981^а: П. Ивић, *Језик и његов развој до друге половине XII века*, 125—140, у књ.: *Историја српског народа. Прва књига: Од најстаријих времена до Маричке бишке (1371)*, Београд.
- Ивић 1981^б: П. Ивић, *Језик у немањихкој ејоси*, 617—640, у књ.: *Историја српског народа. Прва књига: Од најстаријих времена до Маричке бишке (1371)*, Београд.
- Ивић 1982: П. Ивић, *Књижевни и народни језик код Срба*, 519—534, у књ.: *Историја српског народа. Друга књига: Доба борби за очување и обнову државе (1371—1537)*, Београд.
- Ивић—Кашић 1981: П. Ивић и Ј. Кашић, *О језику код Срба у раздобљу од 1804. до 1878. године*, 311—380, у књ.: *Историја српског народа. Пета књига. Друђи шом: Од Првог усјанка до Берлинског конгреса. 1804—1878*, Београд.
- Ивић—Младеновић 1986: П. Ивић и А. Младеновић, *О језику код Срба у раздобљу од 1699. до 1804.*, 69—106, у књ.: *Историја српског народа. Четврта књига. Друђи шом: Срби у XVIII веку*, Београд.

* Овај чланак је под истим насловом објављен на немачком језику у публикацији: *Handbuch der Südosteuropa-Linguistik*. Herausgegeben von Uwe Hinrichs unter Mitarbeit von Uwe Büttenger, Wiesbaden (Harrassowitz Verlag), 1999.

Jireček 1897: C. Jireček, *Das christliche Elemente in der topographischen Nomenklatur der Balkanländer*, Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch-historische Classe, Wien. Bd. CXXXVI, 1—98.

Лома 1990: А. Лома, *Рани слојеви хришћанских топонима на старосрпском јулу*, ОП, Београд, књ. XI, 1—18.

Лома 1990/91: А. Лома, *Sloveni i Albanci do XII veka u svetlu toponomastike, Stanovništvo slovenskog porijekla u Albaniji*, Titograd, 279—327.

Лома 1991: А. Лома, *Vorславическое Substrat in der Toponymie Serbiens. Bisherige Ergebnisse. Probleme und Perspektiven weiterer Erforschung*, Die Welt der Slaven Jg. XXXVI, n.F. XV, 1—2, 99—139.

Лома 1992/93: А. Лома, *Језичка прошлост југоисточне Србије у светлу топономастике, Говори призренско-шумочке области и суседних дијалеката*, Ниш, 107—136.

Лома 1993: А. Лома, *Neue Substratnamen aus Dacia Mediterranea. Ortsnamenkundliche Beiträge zur Sprachgeschichte des serbisch-bulgarischen Grenzgebiets*, Linguistique balkanique, XXXVI/1993/3, 219—240.

Лома 1997: А. Лома, *Српскохрватска географска имена на -ина, мн. -ине: преглед шийова и проблеми класификације*, ОП, Београд, књ. XIII, 1—34.

Пешикан 1981: М. Пешикан, *Из историјске топонимије Подримља*, ОП, Београд, књ. II, 1—92.

Пешикан 1982—1983—1984: М. Пешикан, *Зетско-хумско-рашка имена на почету турскога доба*, ОП, Београд, књ. III (1982), 1—120; књ. IV (1983), 1—135; књ. V (1984), 1—176.

Пешикан 1986: М. Пешикан, *Стара имена из доњег Подримља*, ОП, Београд, књ. VII, 1—119.

Пешикан 1995: М. Пешикан *Сведочанства српске историјске антропониимије*, Глас, Београд (САНУ, књ. CCCLXXVI. Одељење језика и књижевности, књ. 16), 37—45.

Popović 1958: I. Popović, *Slaven und Albaner in Albanien und Montenegro. Zum Problem der slavisch-albanischen Sprachchronologie*, Zeitschrift für slavische Philologie XXVI, 301—324.

Popović 1960: I. Popović, *Bemerkungen über die voroslavischen Ortsnamen in Serbien*, Zeitschrift für slavische Philologie XXVIII, 101—114.

Rospond 1937: St. Rospond, *Południowo-słowiańskie nazwy miejscowe z sufiksem *-itj*, Kraków.

Franck 1932: O. Franck, *Studien zur serbokroatischen Ortsnamenkunde*, Berlin.

Schütz 1957: J. Schütz, *Die geographische Terminologie des Serbokroatischen*, Berlin.

Schramm 1981: G. Schramm, G.: *Eroberer und Eingessene. Geographische Lehnnamen als Zeugen der Geschichte Südosteuropas im ersten Jahrtausend n. Chr.*, Stuttgart.